

**ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИ ВАЗИРЛИГИ**

**ҚИШЛОҚ ХЎЖАЛИГИДА БИЛИМ ВА ИННОВАЦИЯЛАР МИЛЛИЙ
МАРКАЗИ**

ШОЛИЧИЛИК ИЛМИЙ ТАДҚИҚОТ ИНСТИТУТИ

**“ШОЛИ ВА ДУККАКЛИ ДОН ЭКИНЛАРИНИ
ЕТИШТИРИШНИНГ ЗАМОНАВИЙ УСУЛЛАРИ ҲАМДА
РЕСУРСТЕЖОВЧИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН
ФОЙДАЛАНИШНИНГ ИСТИҚБОЛЛАРИ”**

**мавзусидаги халқаро илмий-амалий анжуман
МАҚОЛАЛАР ТЎПЛАМИ**

**СБОРНИК МАТЕРИАЛОВ
международной научно-практической конференции**

**“СОВРЕМЕННЫЕ СПОСОБЫ ВЫРАЩИВАНИЯ РИСА И
ЗЕРНОБОБОВЫХ КУЛЬТУР И ПЕРСПЕКТИВЫ
ИСПОЛЬЗОВАНИЯ РЕСУРСОСБЕРЕГАЮЩИХ
ТЕХНОЛОГИЙ”**

ТОШКЕНТ - 2023

“Шоли ва дуккакли дон экинларини етиштиришнинг замонавий усуллари ҳамда ресурстежовчи технологиялардан фойдаланишнинг истиқболлари” мавзусидаги халқаро республика илмий-амалий конференция тўплами
(2023 йил 17-18 август, Тошкент).

Анжуман материалларида Республиканинг тупроқ иқлим шароитларига мос шоли ва дуккакли экинларнинг янги навларини яратиш ҳамда уларнинг селекцияси, бирламчи уруғчилигини, шоли-ўтмишдош (дон, дуккакли-дон) экинлар етиштириш мажмуида инновацион технологиялардан фойдаланиш истиқболлари, уларнинг зарарли организмлар (касаллик, бегона ўт ва зараркунанда) дан химоя қилишнинг инновацион агротехнологияси ҳамда шоли ва дуккакли-дон экинларини етиштиришда сувдан тежаб фойдаланишнинг ресурс тежовчи агротехнологияларига доир олиб борилган тадқиқот натижалари келтирилган.

Анжуман материалларидан агросаноат мажмуи соҳасидаги мутахассислар, илмий-тадқиқот институтлари ва олий ўқув юртлари стажер-тадқиқотчи-изланувчилари, магистрлари ҳамда барча қизиқувчилар фойдаланишлари мумкин.

Ташкилий қўмита

Раис: қ.х.ф.д. катта илмий ходим М.А.Саттаров

Раис ўринбосари: б.ф.д., профессор Й.Б.Саимназаров

Аъзолари: З.Ф.Зиядуллаев, Р.Ш.Тиллаев, Б.И.Қаландаров, Ф.Ю.Ибрагимов, М.А.Эргашев, Н.Ғ.Отамирзаев, Б.Ғ.Қодиров, Ч.Т.Қашқабаетова, Н.Равшанова, М.Й.Хайитов, Ю.Хўжамқулова.

4. Negmatova, S.T., Yakubov G.K., Akhmedov Sh.E. Efficiency of growing indigo (nil paint). “Қишлоқ хўжалиги фани ва тўқимачилик саноатининг ютуқлари, инновациялари, технологиялари ва ривожланиш истиқболлари” мавзусидаги Халқаро илмий-амалий симпозиум материаллари тўплами. 2022 йил, 17-18 август. 241-242-б.

5. Paulino J., Groppo M., Teixeira S. (2011). "Morphology of the flower development of three species of Indigofera (Leguminosae) and its systematic significance in the Papilionoideae". Systematics and evolution of plants. 292 (3): 165-176.

6. Saraswathi, M. N.;Karthikeyan,M.; Rajasekar,S.; Gopal, V.Indigofera tinctoria Linn—A Phytopharmacological Review. International Journal of Research in Pharmaceutical and Biomedical Sciences2012,3(1), 164-169

7. Spooner Roy C. et al., 1943, “Indican content of Szechwan indigo and the effect of fertilizers”, Journal of Chinese Chemical Society, 10: p.69-76. (Цит.64).

УДК:633.631.15

ДОНЛИ ЭКИНЛАРДАН АМАРАНТ ЎСИМЛИГИНИ ЭКИН ЕРЛАРИДАН САМАРАЛИ Фойдаланишдаги аҳамияти.

Жумаев Фарход Ҳожиқурбонович - б.ф.н., доцент

Бухоро давлат университети

farkhodjumayev@gmail.com, zhumaev63@mail.ru

Анотация. Энг қадимий донли экинлардан Амарант ўсимлигини тупроғи ҳар хил даражада шўрланган экин ерларида экиш, парваришлаш, ўсиш ва ривожланиши, дон ҳосил қилиши, ҳосилдорликлари ўрганилди.

Калит сўзлар: Дон, қадимий, экин, амарант, ўсимлик, фаза, ўсиш, тупроқ, шўрланиш, ҳосилдорлик.

Abstract. We studied planting, care, growth and development, grain formation and productivity of an amaranth plant, one of the oldest grain crops, on cultivated lands with varying degrees of salinity.

Keywords: Grain, ancient, harvest, amaranth, plant, phase, growth, soil, salinity, productivity.

Аннотация. Изучали посадку, уход, рост и развитие, формирование зерна и продуктивность растения амаранта, одной из древнейших зерновых культур, на обрабатываемых землях с разной степенью засоления.

Ключевые слова: Зерно, древнее, урожай, амарант, растение, фаза, рост, почва, засоленность, урожайность.

Охирги йилларда куррайи заминда иқлимнинг кескин ўзгариши ерларни структурасига, ўсимликларни ўсиш ва ривожланишига ўзининг сезиларли таъсирини кўрсатмоқда. Буни айниқса Бухоро вилояти дала деҳқончилигида яққол кўриш мумкин жумладан, иқлимни ўзгариши ёз ойларида ҳароратни 45-50 градус атрофида бўлиши экин ерларидан сувни парланиб, тупроқларни жадал шўрланишига олиб келмоқда. Шунингдек юқори ҳарорат инсон саломатлигига ҳам салбий таъсир этмоқда. Бундан ташқари ҳароратни кўтарилиши сув танқислигини келтириб чиқариб ўсимликларни меъёрида ўсишига ҳамда етарли микдорда ҳосилни яратилишига салбий таъсир этиб, режадаги

ҳосил олинмаслиги натижасида қишлоқ хўжалик соҳасида озиқ овқат хавфсизлигини келтириб чиқариши мумкин.

Бухоро вилояти шароитида шўрланган ерлардан самарали фойдаланиш, ҳар гектар майдондан иқтисодий самара кўриш шу тупроққа мос экинларни танлаш билан чамбарчас боғлиқ. Шундай катта иқтисодий самара берадиган экинлардан бири ҳам доривор ўсимлик бу амарантдир.

Ўзбекистон Президентининг 2020 йил 10 апрелдаги “Ёввойи ҳолда ўсувчи доривор ўсимликларни мулҳофаза қилиш, маданий ҳолда етиштириш, мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4670 қарори асосида доривор ўсимликларни етиштирувчиларни қўллаб қувватлаш маҳаллий хомашёлар асосида аҳолини юқори фармакологик самарадорликга эга, арзон ва ножўя таъсирга эга бўлмаган дори воситаларига эга бўлган эҳтиёжни қондириш муҳим вазифа қилиб белгиланган (1).

Қадимий донли экинлардан ҳисобланган Амарант ўсимлиги саккиз мингйиллик тарихга эга бўлиб у ҳам доривор ўсимлик ҳисобланади. Қадимдан Перу ва Мексикада яшовчи ҳинду қабилалари амарант ўсимлигини донли экин сифатида экиб уни донидан ун тайрлар истемол қилиб келишган. Бугунги кунда илим фан ривожини амарант ўсимлигини биокимёвий таҳлил этиб у ўта қимматбаҳо доривор ўсимлик эканлигини кўрсатди. У витаминларга, ҳар хил органик моддаларга айниқса ақула жигарида учрайдиган сквален моддасига бойлиги билан ажралиб туради.

Уни шўрланган Бухоро тупроқ шароитида етиштириш технологиясини ишлаб чиқиш унинг уруғчилигини ташкил этиш ва фармацевтика саноати учун хомашё базасини яратиш шунингдек чорва моллари учун юқори каллорияга эга озиқа экини сифатида амарант тенгисиз фойдали ўсимлик ҳисобланади.

Бухоро вилояти тупроқ ва иқлим шароити ўзига хос бўлиб, тупроқлари ҳар хил даражада шўрланган бўлиб бу шўрланиш қишлоқ хўжалик экинларини униб чиқиш фазасида жуда катта салбий таъсирини кўрсатади, яъни гектардан тўлиқ кўчат олиш учун экиш меъёрини 20 % ошириш, бу эса ортиқча қўшимча харажат қилишни талаб этади.

Расм-1.Амарантнинг дастлабки фазаси.

Расм-2.Амарантнинг гуллаш фазаси.

Бугунги кунда ерлардан самарали фойдаланиш, шўрланган тупроқларда тўлик кўчат олиш учун шундай шароитга чидамли толерант ўсимликларни танлаш муҳим аҳамиятга эга, анашундай ўсимликлардан бири бу Амарант ўсимлигидир.

Бухоро давлат университети ўқув –илмий дала тажриба хўжалигида Халқаро ФАО ташкилотидан олинган АМ-1 амарантни коллекцион намунаси 2019 йилдан бери синаб келинмоқда.

Ўртача шўрланган тупроқ шароитида амарат ўсимлиги уруғлари, 10 см қалинликда тупроқ ҳарорати t-15-18 бўлганда 14 апрелда экилиб 10-12 кунда униб чикди, дастлабки ривожланиши секин бўлиб, июл-август ойларида ривожланиши жадаллашди ва август ойини охирига келиб бошоқларида донлари пишишни бошлади (расм-1 ва расм-2), сентябр ойида асосий поядаги бошоқлар тўлиқ пишиб етилди. Яна муҳим аҳамиятга молик хусусият бу бош поя ўсган сари пастдаги асосий пояда жойлашган барглари пишиб табиий тўкилишидир. Бу хусусият ерни табиий органик модда билан бойитишда катта аҳамиятга эга (2). Бугунги кунда ушбу намуналарнинг уруғлари кўпайтирилиб Амарант линиялари ва келажакда Бухоро шароитига мос навлар яратиш устида ишлар олиб борилмоқда.

Бухоро шароитида амарант ўсимлиги ўсиш ва ривожланиши.

Расм-3. Амарант экилган пайкаллар.

Амарант ўсимлиги Бухоро шароитида мос шўрга чидамли биоэкологик толерант ўсимлик бўлиб (расм-3) у шифобахшлиги билан ҳам катта аҳамият касб этади. Унинг барглари ҳам одамлари учун шифо, донидан мой, ун олиш мумкин. Амарант фармоцетика саноати, медицина ва қишлоқ хўжалиги учун ноёб ўсимлик ҳисобланади, уни жойларда уруғчилигини ташкил этиш лозим.

Фойдаланилган адабиётлар.

1. Ўзбекистон Президентининг 2020 йил 10 апрелдаги “Ёввойи ҳолда ўсувчи доривор ўсимликларни мулҳофаза қилиш, маданий ҳолда етиштириш, мавжуд ресурслардан оқилона фойдаланиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4670 қарори.

2. Жумаев Ф.Ҳ.- Амарант ўсимлигини Бухорони шўрланган тупроқларида парваришlash ва уни биоэкологик ахамияти // Биофизика ва биокимё муаммолари - 2023 илмий конференция материаллари 19 май 2023 йил 148 б.

UO‘T:633.852.53

MOSH (*Rhaseolus aireis Piper*) NAVLARINING POYA BALANDLIGIGA EKISH ME‘YORI VA MUDDATINI BOG‘LIQLIGINI TAXLILY O‘RGANISH

Idrisov Xusanjon Abdujabborovich., q.x.f.f.d (PhD)

Email: idrisovhusanzon@gmail.com

Farg‘ona Davlat Universiteti

Annotatsiya. Maqola takroriy ekilgan mosh navlari “Radost”, “Durdona” va Zilola”ning poya balandligiga ekish muddati va me‘yorlari ta’siri bayon etilgan. Tajriba natijalariga ko‘ra, barcha hisoblash muddatlarida navlarda ekish me‘yori oshgansari poya balandligi ham oshib borishi kuzatildi.

Kalit so‘zlar: Mosh, nav, Radost, Durdona, Zilola, oqsil, moy, kraxmal, vitamin, tuproq, tipik bo‘z, azot, fosfor, kaliy, gul, dukkak.

Аннотация. В статье описывается влияние времени посадки и стандартов на высоту стеблей пересаженных маша сортов «Радость», «Дурдона» и Зилола. По результатам эксперимента было отмечено, что высота стеблей также увеличивается с увеличением нормы высева у сортов в течение всех расчетных периодов.

Ключевые слова: Маша, сорт, Радость, Дурдона, Зилола, белок, масло, крахмал, витамины, почва, типичный серый, азот, фосфор, калий, цветок.

Abstract. The article describes the effect of planting time and standards on the height of the stems of transplanted mung beans cultivars “Radost”, “Durdona” and Zilola. According to the results of the experiment, it was noted that the height of the stems also increases with an increase in the seeding rate for varieties during all the calculation periods.

Key words: Mung bean, variety, Radost, Durdona, Zilola, protein, oil, starch, vitamins, soil, typical gray, nitrogen, phosphorus, potassium, flower.

Kirish Moshning (*Rhaseolus aigeum* L.) vatani-janubiy g‘arbiy Osiyo bo‘lib, ushbu ekin dehqonchilikka bundan 5-6 ming yil oldin kirib kelgan. Moshning kelib chiqishi bo‘yicha munozarali fikrlar mavjud bo‘lib, moshni va boshqa dukkakli-don o‘simliklarini mimosasimonlardan kelib chikqan degan fikrni ilgari suradi.

Mosh ko‘proq Osiyo mamlakatlarida yetishtirilib, uning o‘zbekcha nomi mosh, ruscha nomi esa fasol zolotistaya deb yuritiladi. Moshning lotincha nomi barcha ilmiy manbalarda *Rhaseolis aireis* deb yuritiladi Mosh oziqlik qiymati jihatidan muhim rol o‘ynaydi. Uning tarkibida ko‘p miqdorda oqsil vitaminlar bo‘lishi to‘yimliligi tez pishishi bilan boshqa o‘simliklar burchoq, loviya, no‘xot va ko‘k no‘xotdan ustun turadi. Mosh tarkibida oqsil 24-28%, lizin-8%, argin-7% bo‘lib, vitamin V₁ RRlar ko‘pdir. Tarkibida ko‘p miqdorda oqsili bo‘yicha mosh, bug‘doy va javdar donlaridan 1,5-2,0 barobar, to‘yimligi bo‘yicha don ekinlaridan 1,5 barobar kartoshkadan 3,5, karamdan 5 barobar yuqoridir.

Mosh tarkibidagi oqsil yosh bolalar uchun foydalidir. Moshda bo‘lgan triptofan tanada oqsilni sintez qilishga yordam berib, qonda gemoglobinning xosil bo‘lishida qatnashadi. To‘la

Хикматов Ж.Б. Соянинг истикболли “Нурафшон” навига биостимулятор кўллашнинг таъсири.....	360
Кушматов Б.С., Исаков К.Т. Тритикаленинг “Сардор” нави ҳосил элементларига экиш муддати, меъёри ва ўғитлаш меъёрининг таъсири.....	362
Куллиев Т., Азимов Қ., Азизов Қ.Қ., Юнусов О. Тритикаленинг “Армуғон-60” нави- озуқабоп ва сидерат экин	366
Yaxshiboyev O.N., To'rayeva Z.A. Ixota daraxtzorlarini qishloq xo'jaligidagi ahamiyati.....	368
Азизов Қ.Қ., Жаппаров А.А., Абдулланв Ж.С., Хуррамова Н.М. Бугунги кунда маккажўхори экинига абиотик омилларни таъсири.....	371
Azizov Q.Q., Yaxshiboyev O.N., To'rayeva Z.A. Raps o'simligini yetishtirishning ahamiyati.....	374
Elmurodov A.B., Hakimov A.E., Ziyaev Z.M. Mikrobiologik preparat (bioazot) qo'llashning bug'doyning don sifat ko'rsatkichlariga ta'siri.....	376
Idrisov X.A., Ibragimov O.M., Xo'jaqulov Sh.B., Musirmonqulov O'U. Mosh navlarini barg yuzasi shakllanishiga agroomillarni ta'siri.....	379
Бабаева З.А., Негматова С.Т. Ноанъанавий дуккакли экин-кроталарияни лаборатория шароитида унувчанлиги.....	382
Ёқубов Ғ.Қ., Негматова С.Т., Нуруллаева М.Ш. Ноанъанавий экин - индигофера етиштиришда биостимулятор кўллашнинг самарадорлиги....	385
Жумаев Ф.Ҳ. Донли экинлардан амарант ўсимлигини экин ерларидан самарали фойдаланишдаги аҳамияти	389
Idrisov X.A. Mosh (<i>Rhaseolus aireis Piper</i>) navlarining poya balandligiga ekish me'yori va muddatini bog'liqligini taxliliy o'rganish.....	392
Idrisov X.A. Moshning Durдона navi simbiotik faoliyatiga yetishtirish omillarini ta'siri.....	395
Қурбонқулов У.Х., Халиков А.Т. Суғориладиган типик бўз тупроқлар шароитида такрорий экилган соя ва мошнинг дон ҳосилдорлиги	398
Негматова С.Т., Ортиқова Л. С., Бердиқулов Х. К. “Кроталария” дони таркибидаги мой микдорига биостимуляторларнинг таъсири.....	400
Dr. Manzoor Dar., Qalandarov B.I., Otamirzaev N.G., Abdullaev M.B., Eshonqulov S. B. Effect of sowing methods of yield components and yield of rice varieties	404
Хожамбергенов Г.А., Арзуов Ж.Ю., Саипов А.Т., . Абдижамилова Х.Б., Байназаров У.Т. Подбор сортов озимой пшеницы и риса в условиях Республики Каракалпакстан	407
Мўминова М. Ғ. Азотли ўғитлар меъёрларини шоли ўсимлигини ўсиб ривожланишидаги аҳамияти.....	411
Мўминова М.Ғ. Шоли уруғини лаборатория шароитида уруғнинг ўсишини ўрганиш	416
Ergashev M, Ravshanova N. Cereals and legumes breeding and agro-technology: a review of papers from the Scopus database published in English for the period 2000-2020”.....	418
Эргашев М.А., Тиллаев Р.Ш., Абдураимов Ш.З. Махсус ҳимояланган иссиқхоналарда парваришланган шоли навлари кўчатларининг ўсув даврларига таъсири.....	425
Азизов Б.М. Азотли озиклантиришни минерал ўғитлар самарадорлигига ва кузги буғдойнинг дон ҳосилига таъсири.....	430
Азизов Б.М. Уруғ сифатини кузги буғдой дон ҳосилдорлигига таъсири....	435